

SOBRE ELS NOMS PROPIS ANDORRANS

Enric MOREU-REY

Els noms propis andorrans sol·liciten avui la nostra atenció i motiven el nostre interès. Noms propis, i especialment els noms de lloc (o topònims), però també, com veurem (i com és lògic i necessari) els noms de persona (o antropònims). I certament la riquesa —el tresor— de la toponímia andorrana justifica aquest interès. La prova n'apareix en el fet que ja uns quants especialistes, dels millors, s'han ocupat del material onomàstic andorrà. Naturalment en l'esperit de tots nosaltres és evocat l'estudi tan conegut del mestre Joan Coromines¹.

L'il·lustre filòleg, en aquell treball, d'un conjunt dels noms de lloc andorrans, els més originals i específics d'aquestes valls, n'intentava la classificació, i en cercava i proposava els orígens o etimologies: —el més sovint encertades aparentment, i en tot cas molt prudentment. Després d'aquest estudi d'en Joan Coromines, un bon tros de la problemàtica andorrana resta aclarida, o, al menys, amb els camins de recerca ben desbrossats, per part d'una persona amb tota una vida de dedicació a la toponímia i a les investigacions etimològiques.

No podré pas afegir gran cosa a aquests capítols, a les hipòtesis genètiques d'un mestre d'un tan alt nivell. Diré, això no obstant, que el fet de considerar-me historiador també, de més de lingüista, potser em permetrà de proposar qualche interpretació, un mètode, unes òptiques que s'allunyaran un xic de les posicions passades establertes.

Seria a la vegada presumptuós, i impossible, de voler, en una breu exposició, incloure novament tota la problemàtica dels noms propis andorrans, començant per la toponímia. Amb el risc, repeteixo, de reincidir en temes ja perfectament tractats i explicitats —especialment per en Joan Coromines—, em referiré a uns punts només, doncs: començant pels més generals.

— Què dir, per exemple, sobre el *substrat basc* que no hagi estat, al menys, evocat, i, per molta gent, acceptat com a dogma?

Tothom sap que, a les Valls d'Andorra, com a tot el Pirineu - i Pre-Pirineu fins a tocar al Mediterrani, apareixen com a noms designatius de pobles, de rius, d'accidents orogràfics (muntanyes, colls, etc.), una munió de noms propis que

tenen, —alguns una equivalència exacta en basc (*Aran-Vall*; *Erts* = caire, vorera; no retinc *Muga*, que cita en Coromines, perquè és segur que la paraula havia esdevingut unitat de l'estructura del català); —d'altres amb una semblança colpidora (o al menys amb unes terminacions o desinències que corresponen a paraules i desinències de la llengua basca moderna— tal com la podem conèixer, i probablement no pas tal com era als orígens): terminacions amb *-erri*, *-arri*, etc.

La tesi d'en Joan Coromines és ben coneguda. A aquestes valls pirinenques, la densitat d'aquests topònims bascs —o íbers—, en tot cas d'aspecte ni llatí ni germànic, i per consegüent pre-romà, és tan forta, que no és possible d'imaginar que fossin tots creats (és a dir implantats en els llocs que designen) tan remotament que haguessin precedit la dominació romana. En Coromines treu la deducció, segons ell inapelable, que foren creats després de la dominació romana (i sembla evident que té raó), i que d'això en deriva el fet que, en aquelles (aquestes) valls, la població seguia parlant una llengua pre-romana (assimilable a un íber-basc) a l'inici de l'Edat-mitjana, o en plena Edat-mitjana. La segona part de la demostració em sembla —bé que generalment admesa— no gens evident, perquè no demostrada.

Em permetré una presa de posició, prèvia a qualsevulla discussió sobre toponímia. Com a historiador, i com a freqüentador assidu de prehistoriadors també, considero una condició sine qua non de la recerca científica, l'acceptació de la norma següent: En arqueologia, com en arqueologia lingüística, l'objecte estudiat (en el nostre cas: el topònim) no pot ser considerat —amb plena seguretat— més antic de l'època on es troba efectivament documentat (per l'epigrafia, la documentació escrita). Mancant de proves, tota hipòtesi d'allunyament vers el passat pertany als dominis de la pura especulació (amb més o menys de probabilitats de veracitat). M'explico: quan hom pretén que topònims com *Besalú* i *Verdú* són celtes (al país català), i que la més antiga font documental per a l'un és del segle IX i per a l'altre del segle XII, com a historiadors exigents hem de respondre que aquests dos topònims, no podem assegurar amb certesa que siguin celtes, ni proto-celtes, ni romans ni germànics: sinó simplement medievals, fins a prova del contrari.

Deixem, ben entès, la porta oberta a les especulacions, amb la condició que no vulguin desprendre's de l'etiqueta d'allò que són: especulacions pures, més o menys verosímils. I no podem admetre que es confonguin dos camins ben diferents. L'un totalment cert, científic, empíric: com és la recerca documental de la història d'un mot, d'un topònim, procedint sobre bases assegurades; i l'altre, la de certs etimòlegs que, aferrats a una concepció de la lingüística que data del segle passat i ha estat rebutjada en part al segle nostre, —no van més enllà d'unes mal anomenades «lleis» fonètiques, i ignoren que cada mot té la seva genealogia específica. Els més seriosos, però, d'aquests etimologistes, no acceptaran aquestes mal anomenades «lleis» amb els ulls clucs, i tindran en compte la Història (general, el context, les migracions, l'economia, la geografia, etc.), les estructures lingüístiques creadores de possibilitats d'analogia, els substrats, els superstrats, els adstrats. Tot plegat complicant extraordinàriament l'estudi de la vida dels mots.

Retornant als mots pirinencs que semblen pre-romans, i la implantació dels quals és atribuïda a una gent que seguia parlant un íber-basc en plena (o després de) la romanització de la resta del país: no nego pas radicalment la possibilitat.

Fa molts d'anys que jo mateix (1960) vaig insistir sobre la molt tardana cristianització (i per tant catalanització), no solament d'aquestes valls pirinènques, sinó de totes les muntanyes. I no parlem ja de la romanització. Els romans eren gent pragmàtica, que només s'interessava per dues coses: el rendiment i la seguretat estratègica. Per tant, poblava i dominava (i romanitzava, i després cristianitzà) les planes riques, fèrtils (Rosselló, Empordà, Vallès, etc.), ocupà els punts militarment importants, o de defensa de les comunicacions, i abandonà purament i simplement les zones pobres: la muntanya sense valor estratègic o econòmic, als antics i inofensius pobladors indígenes. No seré doncs pas jo qui denegui a priori la «possibilitat» d'uns noms andorrans, o pallaresos o cerdans, engendrats per pobles menyspreats pels romans, i pre- i co-carolingis fins i tot, i que seguien parlant, no un futur català, —un baix llatí caminant vers un proto-romànic que esdevindria català, sinó una llengua veïna del basc i de qualque manera amb ell lligada.

Però tampoc seré jo qui admetré aquesta hipòtesi (que no passa d'una hipòtesi) com a veritat demostrada indiscutiblement. Passaré ràpidament sobre les objeccions a les «lleis» d'evolució fonètica peculiars que en Coromines enumera per al pallarès (persistència de la -o final, etc.) pres com a paradigma, basant-se en una majoria d'exemples massa moderns, puix que la meva objecció major desplaça cronològicament tots els fenòmens.³

Una altra hipòtesi, en efecte, tant o més fonamentada, pot ser oposada a la precedent. De la immensa majoria d'aquests noms només en tenim una constància documental relativament moderna. Els més antics són documentats del segle IX, poquíssims (els noms per exemple de les sis parròquies andorranes); d'altres, pocs, dels segles X i XI; d'altres més recentment encara. Quan han estat doncs creats?

A manca de proves d'existència anterior, no tenim dret d'imaginar-los molt més antics que la data de la més antiga documentació; i llur història es limitarà a comprovar llur evolució (de vegades ràpida) en els temps coneguts (així el *Vall-Cerdana*, pallarés esdevingut *Barcedana*⁴).

Segons la meua modesta opinió, salvant alguns casos molt rars: com els noms de països o regions. (L'exemple d'*Andorra*: antigament també *Annorra*, mot potser agermanat amb el de *Núria*, *Annuria*: parella primer afirmada, i després posada en dubte pel mateix Joan Coromines⁵), els topònims andorrans que semblen bascos deuen ser, —o podrien ser— meres aportacions antroponímiques. És a dir, trasllats de noms de persona, arribades aquí (de tot temps ha arribat aquí gent forastera. V. infra) en períodes diversos. Vinguts de terres septentrionals gascones, o de terres més occidentals hispàniques.

Tots, o la majoria, noms de persona que batejarien les terres que posseïen, o les cases que fundaven, o els boscos que arrabassaven, o les roques on s'espensaren. Mots potser genèticament íber-bascoïdes, alguns, però funcionalment d'apli-

cació recent. Per exemple, *Anyós* (documentat *Nos* l'any 1176) no em sembla que pugui ser relligat —directament— al basc.⁶ I el mateix podríem dir de *Juverri*, *Bixessarri* (*Bexasarri*, s. XII), i tant d'altres, amb les mateixes reflexions. Quant a *Ordino*, *Canillo*, ostenten radicals, probablement, romànics; que poder correspondre a noms de persona protomedievals.

Naturalment tot dependria del que va passar (en moviments demogràfics) a Andorra en aquelles èpoques. I no tenim els arguments documentals suficients per a desxifrar-ho; si no és *el fet incontestable del predomini, a tota època i en totes les geografies, dels antropònims en la creació dels noms de lloc*.

Així, acontentant-nos ara de plantejar uns dubtes, en aquest primer punt, contra conviccions massa dogmàtiques, ens enfrontarem a un altre problema, —on la toponímia permetrà potser d'aclarir un episodi històric ben obscur.

¿Què sabem del pas i sojorn dels àrabs a les nostres Valls?

Molts historiadors, sense restriccions, han afirmat que, —davant d'unes muntanyes tan enlairades i unes valls tan encogides, els moros i berebers i visigots col·laboracionistes, premuts de terror, s'havien abstingut de penetrar a Andorra, i a d'altres raonades pirinenques: Pura especulació novament. Ja sé que en Joan Coromines assegura: «a Andorra no hi ha aportacions aràbigues».⁷

Personalment m'estranyaria molt que els moros no haguessin passat, i s'haguessin establert, al menys per raons estratègiques, en unes valls que han estat sempre de pas, durant tots els segles, —de pas per als pastors d'ambdues vessants del Pirineu, de pas per al bestiar (la Solana d'Andorra n'és un vestigi), de pas per als marxants i traginers, de pas per als tractants en bestiar, sense parlar (i se'n pot parlar) dels contrabandistes.

Els dominadors àrabs, al menys, devien doncs establir punts de vigilància aquí, en el moment que arribaren fins a Poitiers, i després restaren llargament encara de l'altra banda del Pirineu: em sembla evident. I, contra el mestre Coromines afegint⁸ que no sap com explicar l'origen de *Llumeneres* —aquest poblet estratègicament situat per a vigilar l'entrada o sortida de la vall de St. Julià, ja fa molts anys que vaig proposar⁹ que *Llumeneres* (documentat «Almuneres», al segle XII) devia provenir del mot àrab *Al-Munera*, la «talaia»,¹⁰ puix que en porta l'article ben característic.

La talaia, la torre de vigilància i defensa en un lloc ben apropiat: tot queda enquadrat i raonable. Si la meua hipòtesi fós assegurada (sembla probable), la presència d'un topònim resoldria un problema històric; i demostraria la importància de la toponímia en qüestions com aquesta.

(Naturalment no he fet al·lusió a *la Seca* i *la Meca*, considerant-los moderns, i absolutament fora del context àrab, malgrat l'aspecte del segon).

De problemes d'abast general plantejats a, o per, la Toponímia, passarem a enumerar breument alguns casos particulars conflictius.

Quan vaig rebre —i fullejar amb un sincer plaer i ver profit, el *Diccionari Geogràfic Valls d'Andorra*, no vaig mancar d'observar, en la introducció, que,

presentada la llista dels topònims al M. I. Consell de les Valls, o a la M. I. Junta de Serveis Públics, per la Comissió Lingüística per a l'oficialització de les grafies, la M. I. Junta i Consell *no* van acceptar dos canvis que proposava la Comissió: ¹¹ *La Massana* (que hom proposava d'escriure amb -ç-) i *Aixirivall*.

Quant a *La Massana*, la Comissió L. proposava d'escriure-ho amb -ç- basant-se en el «seu origen» (es troba escrit «Maciana» el 839), i perquè, suposo també, que és la grafia que recomana l'I.E.C. (o la G.E.C., que repercuteix automàticament l'I.E.C.), i la Generalitat de Catalunya l'any 1933, amb idèntica actitud. La Junta contestà negativament «en consideració de la dilatada utilització d'aquesta ortografia» (amb -ss-). Qui tenia raó? Quin argument ha de decidir la grafia oficial d'un nom de lloc?

Abans que tot, és exigència lògica que la grafia proposada correspongui a la pronunciació (salvant casos excepcionals, però que malgrat tot es retroben). Aquest factor no afavoreix ni obstaculitza cap de les dues grafies: amb -ss- o amb -ç-, el mot implica exactament la mateixa pronúncia (com *Caçà* i *Cassà*, etc.). Seria diferent si algú s'hagués entestat en escriure, per ex., *La Masana* amb una sola -s-. Aquesta grafia hauria estat rebutjable perquè, en les convencions ortogràfiques de la llengua que parlem, -s- entre dues vocals (com en els mots «casa» «rosa») es pronuncia sonora. La grafia hauria divergit de la pronúncia: i per tant inacceptable.

Però aquest no era ací el cas. Les grafies amb -ç- i amb -ss-, d'aquest punt de vista, són tan correctes l'una com l'altra. Per què decidir-se cap a la -ç-? Hom argumenta «l'origen» (suposo que l'etimologia) i la més antiga documentació. Després diré què em sembla el valor de l'argument etimològic. Per al cas particular de *La Massana* haig de subratllar prèviament un fet important: que *no* es coneix exactament, amb certesa, quin és l'origen, l'ètim, del mot.

Ja sé que especialistes de valor, en Joan Coromines per ex., ho associen amb «poma» (que també es diu «massana» o «maçana» o «mançana» a algunes comarques catalanes, corresponent al castellà «manzana»), d'un equivalent llatí: «matiana».

Uns altres erudits, però, molt seriosament preparats, han denegat aquesta teoria. No és ara moment de recordar el detall de la polèmica, en la qual intervingué molt especialment el professor Antoni M.ª Badia i Margarit en la seva actitud ¹².

Jo mateix, l'any 1960, situant en el mapa els diferents «Massana», «Massanes», que existeixen a les nostres àrees geogràfiques (el *Coll de La Massana*, que separa el Rosselló de l'Empordà; el *Coll de La Massana* que permet el pas del Bages al Baix-Llobregat; un altre que estableix la frontera entre la Plana de Vic i el Vallès, sota el Tagamanent; un altre al límit de la Selva amb el Vallès, etc.), comprovava com aquests topònims es trobaven localitzats en uns punts tan bessons, que forçosament calia atribuir-los un sentit totalment deslligat de la fruita (poma) o l'arbre fruiter: havien de posseir un sentit vial o estratègic. En Balari i Jovany, fa cent anys, amb la seva vasta erudició completada per una sensibillíssima intuïció, ja va proposar una explicació veïna: incloent el mot entre

els orònims, —potser amb el significat de pedra o de conglomerat pedrós¹³.

En Badia i Margarit s'inclina també vers un sentit oronímic; personalment la localització em fa pensar en un contingut oronímic o vial (coll, estret, límit o muga); sembla, en tot cas, que el mot *Massana* no ve originàriament del llatí (en tot cas, molt tardanament, es podria admetre una analogia per etimologia popular amb el mot que designà la poma o pomera). El document del 839, i algun de posterior, llatinitza el nom així; i no deixen de ser simples llatinitzacions, sense cap imperatiu per a nosaltres. Cal afegir, de seguida —per als qui concedeixen un valor especial al detall— que la grafia amb *-ss-* d'aquests topònims és quasi tan antiga com la grafia amb *-ç-*. Trobem un *Massanet* escrit «*Massanedo*» l'any 814 i l'any 954; uns *Massana* amb *-ss-* al menys als 1009 i 1017; i, si furguessim, probablement en recolliríem d'anteriors.

Ara bé: de quin pes ha de pesar l'etimologia sobre la grafia moderna d'un topònim? Breument: encara que l'origen de *La Massana* fos realment llatí (que no ho deu ser), i encara que els descendents dels ètims llatins similars, (amb iod i amb possible pronúncia africada), hom convingui, —segons un síndrome que jo he batejat «la nostàlgia de l'africada», que han de ser escrits amb *-ç-* (per a recordar situacions de mil anys enrere): aquestes disquisicions filològiques un xic passades de moda i avui dia només fruit de la pedanteria, ¿poden obligar les institucions que han de decidir la grafia moderna oficial d'un topònim? Com a lingüista que sóc, com a historiador, i fins i tot com a simple ciutadà dotat d'un mínim de seny, haig de respondre rotundament que, en essència, no veig perquè la grafia d'un nom de lloc del segle XX hauria de reflectir obligatòriament una grafia o una pronúncia vella de mil anys.

Com a les cases actuals no tenim perquè afegir-hi merlets a la teulada, o ponts llevadissos de castells medievals; com als nostres pagesos no podem obligar-los (si no volen) a seguir portant calça curta, faixa, o eclops, i barretina.

Vull dir que no podem pensar, al s. XX —quasi al XXI—, en termes de merlets, de gipó, d'esclops i barretines; i que sempre m'han semblat un xic absurdes, i de vegades més tristes que ridícules, les reconstruccions arqueològiques, de les quals malauradament Viollet-le-Duc no tingué pas l'exclusiva, quan retrobem al voltant nostre tant de falsificacions «gòtiques» i «romàniques» en resurrecció-pastitx...

Si haguéssim d'acceptar la sola raó etimològica, la grafia certa o suposada primitiva, *Terrassa* (al Vallès) hauria d'escriure's amb *-ç-* també. *Girona* seria *Gerona* al menys, sinó «*Gironda*»; *Barcelona* esdevindria *Barcinona*; i no imagino pas on ens podríem deturar: a *Iltirta* millor que *Ilerda* per *Lleida*; a *Tarraco*...?

Per a *La Massana* doncs, de la qual no sabem amb certesa l'etimologia, però que, des de fa nou cents anys al menys es troba escrit amb *-ss-*, la grafia acordada oficialment pel M. I. Consell, la tradicional amb *-ss-*, apareix perfectament correcta i encertada; i hom no veu raonablement cap argument vàlid de canviar-la. (Recordem com al Rosselló també el *Coll de la Massana* és escrit amb *-ss-*, i ha donat nom a una revista de molts encerts, «*Massana*»; que existeix a Barcelona la prestigiosa *Escola Massana*, amb les *-ss-* de tots els antropònims homònims, etc.)¹⁴.

I, potser ni caldria afegir-ho, és obligatori de posar una majúscula al nom propi. I que el nom propi essent *La Massana*, cal escriure el «La» amb -L- majúscula. El contrari seria demostrar una grollera ignorància de la gramàtica més elemental, i la confusió d'un article, ara fossilitzat dintre el nom propi, amb un morfema amb funcions actuals d'article.¹⁵

Quant a *Aixirivall* (amb -A- inicial), el cas difereix del precedent. La raó de mantenir la grafia tradicional per part de la Junta em sembla un argument de pes. (En Joan Coromines també recomanava *Aixirivall*, amb -A-). La Comissió lingüística havia proposat *Eixirivall*, amb -E-, basant-se en la pronúncia actual (si realment aquesta és la pronúncia general?). L'argument etimològic, en canvi («eixir de la vall») no m'ha aparegut convincent, —és el menys que puc dir. Naturalment admetré les objeccions que s'em proposin.

Resta dempeus el problema del riu *Valira* (encara que no esmentat al *Diccionari Geogràfic*, però que provoca enrenou i confusions en d'altres treballs i publicacions). En aquest punt es podria reproduir exactament l'argumentació exposada a propòsit de *La Massana*. Si tothom digués, a les Valls (com jo he sentit a dir): *lo* o *el Valirà*, resultaria un ver despropòsit, un caprici injustificable de voler retrocedir segles enrera, i de forçar la gent a dir *la Valira*, per unes reconstruccions etimològiques gens demostrades. I sobretot tenint en compte que el mateix que proposa l'etimologia, també és el primer en posar-la en dubtes¹⁶.

El problema es complica quan llegim a les pàgines d'un excursionista barceloní de fa cent anys que els andorrans aleshores deien «la Valira». Error? Realitat? M'agradaria conèixer realment els fonaments d'aquest problema. Què diu la documentació?¹⁷

En tot cas la meva posició és clara: no tenen cap dret els filòlegs nostàlgics a voler imposar canvis contra natura, basats en situacions de molt de temps enterrades, o totalment imaginades. El meu doctorat en filologia, els meus molts anys de docència lingüística, els meus cursos universitaris en els departaments de Llengua espanyola, de Filologia catalana, de Filologia francesa, i d'Història medieval, em donen pes per a expressar lliurement la meva opinió sobre aquests punts.

Amb la mateixa franquesa diré que la decisió presa pels membres de la Comissió Lingüística, i redactors del *Diccionari Geogràfic*, de corregir els corònims o noms comuns geogràfics peculiars, genuïns del país, substituïnt-los per d'altres, pertanyents al català de Barcelona, no em sembla pas una mesura encertada. D'acord amb les càtedres de dialectologia i de geografia de les nostres Universitats, i de les Universitats estrangeres (franceses, canadenques, etc.) amb les quals estic en contacte directe, haig de recordar que en els topònims i corònims cal respectar les variants dialectals.¹⁸

I si a Andorra diuen «aubac», cal admetre «aubac», i no traduir-lo per «obac» o «obaga»; i si aquí diuen «salimandra», cal respectar-ho, i no corregir-ho en «salamandra»; i si pronuncien «llau», cal mantenir «llau», en lloc d'«allau». I utilitzar, com a comprovació per a aquestes tasques en cas de dubte, no un

diccionari escolar normatiu com el Fabra, sinó un de complet com és l'Alcover-Moll; o com serà —espero— el que ha començat a publicar en Joan Coromines; on tenen cabuda tots els dialectalismes que constitueixen la riquesa de la nostra llengua.¹⁹ Ço que no implica, naturalment, i de cap manera, una desagregació quant a la Koiné literària o administrativa.

No sé si val la pena de mencionar d'altres petits problemes. Jo hauria escrit *Cam Ramonet* (i no *Camp Ramonet*), perquè creiem retrobar-hi el mot *calm* o *cam*. Però no m'hi faig fort. Els qui han estudiat aquestes formes sobre el terreny deuen tenir unes raons més vàlides que les que proposen els teòrics, allunyats de les realitats. L'exemple pot servir de transició.

En *Cam Ramonet*, com en molts altres dels topònims andorrans, en efecte retrobem potser els noms de persona (bé que en Coromines cregui que *Ramonet* ve de «Romaní»...). Això constituiria una prova més de la validesa de les hipòtesis anteriors sobre els noms pretesament bascos. Una gran part dels nostres noms de lloc (de vegades una gran majoria —en època romana, noms en *-à* i en *-ana*, o en *-ac*; en època carolíngia: centenars de noms germànics) prové dels noms de persona contemporanis. I, inversament, existeix al llarg del temps, un transvasament, un trasllat continu, entre els noms de lloc i els noms de persona.

Aquesta evidència ens mena, en la darrera part d'aquesta exposició, a examinar ràpidament quina ha estat la història dels noms de persona (antropònims) andorrans, per tal de tenir-ho en compte sempre a l'hora d'estudiar els topònims.

(Exemples: nombrosos en el *Diccionari Geogràfic*. ¿És el *Solà de Nadal*, o el *Solà del Nadal*? la *partida d'Ensucaranes*, o la *partida d'en Sucaranes*? Què diu l'antroponímia?)²⁹

Hom pot considerar aquesta història dels noms de persona al llarg de cinc etapes o períodes.

Ia. Etapa: Visigòtics i germànics (segles VI al X: considerant que el parèntesi musulmà no degué tenir repercussions visibles i permanents sobre l'antroponímia). En un grup de petites dimensions (un poblet de pocs habitants) per a diferenciar els individus del grup n'hi ha prou amb un sol nom per a cada individu. És la situació en què trobem aquest país als primers segles medievals. En cada poblat, en cada llogarret, cada resident posseeix un nom únic —el de baptisme—, i aquest nom únic és (quasi sempre) diferent dels noms dels altres individus de la petita col·lectivitat. El nom pertany a la persona, com la persona pertany al nom.

Així trobem aquí, als segles IX, X, llistes com la següent²¹, del 903: *Ricosind*, *Guilimund* (hom ha pretès, raonadament, que era l'origen de *Guillemó*), *Brungald*, *Sesegut*, *Ermemir*, *Alderic* o *Auderic*, *Ermenonci*, *Utiló*, *Miró*; i *Seniofreda*, *Manzulina*, entre les dones.

En general noms germànics, o d'antics gots, o de francs novament arribats, i que —contràriament a allò que pretenen els «especialistes», ja no tenen absolutament cap sentit. Ja no signifiquen, ni «el camí poderós», ni «la voluntat protectora», ni «el vell ric», ni «el guerrer famós», etc.- com volien dir segles enrera.

Havien esdevingut senzilles etiquetes, sense contingut semàntic, per a designar una persona i distingir-la d'una altra (preferint, això sí, de vegades, la conservació d'una mateixa desinència dintre una família; o una mateixa arrel).

Entre aquests noms en suraven alguns també d'ètim llatí (*Esteve, Laurenci*, etc.), també simples designatius, sense significat propi.

IIa. Etapa. (segles XI, XII). Per raons potser no del tot aclarides, però que jo crec presidides per dos factors essencials, es produeix una transformació total en l'estructura antroponímica del país. El primer factor: la piràmide feudal. Tot individu, excepte el sobirà, era dependent ensems i en depenia altri: prometia i rebia protecció i fidelitat. Penso que aquests lligams recíprocs entre senyor i vassalls es reflectiren progressivament, ans ràpidament, en les fonts baptismals. Quan els senyors es deien *Pere, Ramon, Guillem, Arnal, Bernat, Berenguer o Mir*, els vassalls devien demanar d'una manera més concreta el patronatge apel·lant al padrinatge cristià, i, consegüentment, aquests noms de padrins-protectors devien passar als vassalls en progressió corresponent a l'expansió piramidal del feudalisme: ço és en progressió geomètrica. El segon factor: econòmic i institucional a la vegada: l'heretatge aplicat al nom.

Resultat característic del segon període: en el mateix poble o llogarret d'abans, on cada individu posseïa un nom diferent, ara cada individu segueix portant un sol nom, el de baptisme, però els noms de baptisme escollits es repeteixen quasi incomptablement. Si, en el primer període, en un poblet de 100 habitants, hi havia 100 noms diferents (o quasi), ara —final de l'onze, principi del segle dotze,— en el mateix poblet de 100 habitants hi haurà gairebé només *Peres, Ramons, Guillems, Bernats, Berenguers o Arnals i Mirs*. Una vintena només de noms de baptisme.

A Andorra, l'any 1176, comptant les sis parròquies, trobem que per cada cent habitants hi havia 20 *Peres*, 14 *Arnals*, 12 *Guillems*, 10 *Ramons*²².

Conseqüència: el sol nom de baptisme ja no serveix per a distingir els individus entre ells. Quin *Pere*, d'entre tants (n'hi devia haver tres o quatre per parròquia), Quin *Arnal*? Quin *Guillem*?

IIIa. Etapa. (segles XII a XIV) Cal doncs afegir un distintiu entre tants d'habitants portadors del mateix nom de baptisme. Aquest signe distintiu serà aleshores un sobrenom, o renom, o malnom, individual. Apel·larà a qualitats o defectes, físics o morals. ¿Quin *Pere*?: el *Pere Sec*, el *Pere Rull*, el *Pere Pintat*, el *Pere Rossell*, el *Pere Rossa* (de la mare), el *Pere Bou* (metafora?), el *Pere Forçat*, el *Pere Bonet*...

O als oficis o funcions exercits: el *Pere Fabra* (Ferrer), el *Pere Moliner* (més tard *Molner*), el *Pere Fiter* (diferents sentits possibles: potser el qui es responsabilitzava de les fites), el *Pere Forner*; i el *Sabater*, el *Serraller*, el *Pellicer*, i potser el *Mainader*...

I si era pubill: el *Pere Pubill*. I els indicadors d'origen: si venia d'un país o d'una regió o comarca veïnes: Quin *Pere*? el *Pere Cerdanyes*, el *Pere Lavèrnia* (francès que venia d'Alvèrnia); o d'un poble o casa, andorrans o de prop d'An-

dorra: *Nagual* o *Nagol*, *Aubinyà*, *Pal*, *Tor*, *Llumeneres*, *Bons* (per *Les Bons*); i el de l'*Areny*, del *Casal*, de la *Palanca*, de la *Casamajor*; i el de la *Vila* o del *Vilar*; i els que hi habitaven a un barri determinat: el *Capdevila*, el *Mitjavila* o *Miavila* (després, amb matrimoni: el *Pal-Mitjavila*), el *Soldevila*.

I els indicadors de la filiació —que consistia, aquí només: als països catalans i a França— amb la juxtaposició del nom del fill al nom del pare (quan als altres països és emprat un sufix o un prefix): el *Pere Berenguer*, que volia dir Pere fill de Berenguer, que donarà *Beringuer* després, i més tard encara *Bringué*; i el *Pere Folc* (fill d'un Folc), i el *Pere Guitart* (fill d'un Guitart), i el *Pere Gaspar* (fill d'un Gaspar) després *Gaspà*; i el *Pere Babot*, fill d'un Babot, derivat de Babilas —ja citat el 1162. I, de vegades, amb un diminutiu, quan el nom del fill era el mateix que el del pare: en Guillem, pare; i en *Guillem Guillemó* o *Guillemot*, o *Guillemet*, fill; i en Joan, pare, i en *Joan Joaní*, fill...

IVa. Etapa. A l'expansió dels renoms —demostrada absolutament necessària, succeeix la transformació d'aquests renoms individuals en noms de família: per la continuïtat d'alguns d'ells. El fill del sabater, i el nét del sabater, seguien essent sabaters. I així els forners, els moliners, etc. Per analogia, els altres renoms seguien la tendència. Però no solament per això. Per una altra raó de més pes: econòmica. Passarà el renom del pare al fill per a assegurar la continuïtat en les escriptures, com a garantia de la transmissió segura de beneficis, avantatges, propietats o censos, que constaven en els documents.

I així han nascut, en els segles medievals de l'Edat-mitjana, els nostres cognoms o noms de família, els que portem ara. Suposo que hom haurà observat que tots els malnoms o renoms individuals més amunt esmentats corresponien a noms que esdevindran cognoms després a les Valls. Aquests cognoms es troben als segles XVI i XVII aquí²³.

Va. Etapa: Mentrestant, també en la utilització dels noms de pila o de baptisme s'esdevenia una modificació de les preferències. Ja no predominen aquells noms medievals obligats pel feudalisme, i cedeixen al pas a d'altres noms de baptisme escollits per altres raons (devoció, patrons de parròquia; etc.).

Així al s. XVII a Ordino, els noms d'home més corrents ja són: *Joan*, *Pere*, *Joan-Anton*, *Guillem*, *Jaume*; les dones *Caterina*, *Maria*, *Joana*, *Ma. Àngela*; a St. Julià de Lòria, en homes: (al mateix segle) *Joan*, *Antoni*, *Bartomeu*, *Pere*, *Jaume...*; en dones: *Maria*, *Caterina*, *Magdalena*, *Margarida*. Amb aparició de noms quasi completament desconeguts en èpoques anteriors²⁴, com *Joan*, *Jaume*, *Antoni* o *Bartomeu*. Noms que conservaran uns rengs similars de major freqüència fins al s. XX. A Encamp i Canillo, al final del segle passat i principi de l'actual, els noms d'home més corrents eren (a part una excepció) aquells precisament que els medievals no utilitzaven: per ordre de major a menor freqüència, *Antoni*, *Bonaventura*, *Josep*, *Joan*, *Francesc* o *Francisco*, *Jaume*, *Pere*, i *Miquel*. També a Andorra i Sant Julià els noms masculins més adoptats al segle XIX són *Bonaventura* i *Antoni*. Per les dones: *Maria*, *Rosa*, *Antònia*, *Dolors*, *Tresa...*²⁵.

Però aquesta darrera etapa presentava encara una modificació més fonamental:

en una comarca relativament tancada, com era aquesta, sense gaire renovellament de les famílies es torna a crear una situació similar a la ja trobada als segles XI i XII²⁶. En un mateix poble, resultat de l'endogàmia, els mateixos noms de família es repeteixen massa sovint (*Areny, Babot, Baró, Casal, Farré, Mas, Moles, Naudi, Rossell, Torres, Vidal...*); i el nombre dels prenomés és massa reduït. A Ordino, al s. XVII, 27% dels homes es diuen *Joan*, i 21% de les dones *Caterina*...

Cal novament recórrer a un altre signe diferenciador, que supleixi la manca d'efectivitat del prenom sol acompanyat del cognom. I és aleshores, al llarg d'aquests segles —del XVII al XIX—, quan es procedeix a la creació, ara també necessària, d'allò que anomenem els «noms de casa» (després d'unes temptatives de recórrer al doble, o triple, prenom).

Noms de casa, la generació dels quals apel·la a dues sorgències: d'una banda, en el cas freqüent de la pèrdua d'un cognom (a despit de la institució de la pubilla, encarregada de conservar el nom de la casa), quan no existeix ni hereu ni pubilla, o quan moren sense hereus, o quan la pubilla ha de casar-se amb hereu. Aleshores, el cognom que hauria de desaparèixer, es conserva prenent la forma d'un renom col·lectiu: el nom de casa.

En d'altres casos (aquells realment supletius: quan cabalers instauren casa), els «pobladors», no podent usar el cognom patern, perquè prestaria a confusions —i potser a conflictes, adopten un veritable malnom o renom individual. Recorrent sempre a les possibilitats enumerades abans: qualitats o defectes físics o morals, costums, anecdotari, oficis, origen, filiació segons prenom.

Penso que és aleshores (s. XVII-XIX) quan sorgeixen noms de casa com: *Barranà, Branguela* (= Berenguela), *Bundància, Carrasquet, Coix, Diumenge, Farréfol, Garravet, Gau, Lleig, Mal-estibat, Marsella, Noi, Parrot, Peretol, Pirat, Porró, Regí, Som, Teresà (Tresà), Toneta*, etc. Alguns dels quals ja han desaparegut,²⁷ si d'altres han persistit fins als nostres dies.

Sigui com sigui, i en conclusió, caldrà repetir allò que deiem en començar: una ullada al conjunt dels topònims andorrans demostra llur interpenetració amb els antropònims del país. Un repàs al *Diccionari Geogràfic* és alligador: trobem al llarg de les pàgines, exemples com *l'Alzinar de Guillemó, la Basera Mateu, les Boigues del Miqueló, la Pleta i els Còms de Jan, la Borda del Bringué, la Borda de Bundància (del?)*, *la Borda del Gabriel* (sic. Deu ser «del Grabiél», com consta sempre l'antropònim?), *la Font del Pascol, cal Jaumina, lo Camp de Jordà, la Canal de Nicolau, la Canal de Rita, el Cortal del Folc, l'Estanyó del Querol...* I així centenars de més, amb prenomés, cognoms, i malnoms o renoms.

De cara al futur de la investigació onomàstica, que imagino fructífera a la vista de tan bona feina ja realitzada, el millor consell que encara es pugui donar als investigadors és el de no separar les dues branques; i de conjuminar sempre l'estudi dels noms de lloc i el dels noms de persona; amb utilització sistemàtica, no solament de les fonts orals, sinó de totes les fonts escrites²⁸.

1. Joan COROMINES, *Toponímia d'Andorra*, publicat per primera vegada en 1955; reeditat, simplificat i corregit, el 1970, en el volum II d'*Estudis de Toponímia*.
2. *Estudis*, I, 28 i 110 sqq.
3. COROMINES, *Estudis*, I, 122 sqq.
4. ONOMÀSTICA B. I., III.
5. *Entre Dos Llenguatges*, II, 94 n.
6. COROMINES, *op.cit.*, 177.
7. *Toponímia d'Andorra*, p. 28.
8. *op. cit.* p. 37.
9. E. MOREU-REY, *Els Noms de Lloc*, 1a. edició, 1965.- El senyor Jordana, durant el col·loqui m'objecta que, sobre St. Julià d'altres llocs, es troben més estratègicament situats (St. Martí, Certes) que no pas Llumeneres.
10. Recordo que, havent encarregat al P. Cebrià BARAUT l'article «Andorra» per a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, en rebre'l vaig manifestar-li per escrit la meva satisfacció, tot i expressant-li la meva objecció a la tesi segons la qual les Valls restaren «lliures de l'ocupació directa dels invasors».
11. V. article, Ramon GANYET, i Jaume RIBA, *el Recull de Topònims del Diccionari Geogràfic*, en aquest mateix ONOMÀSTICA B.I.; i *Valls d'Andorra. Geografia i Diccionari Geogràfic*, Andorra 1977, p. 80.
12. V. sobretot BADIA i MARGARIT, *Els Noms de Lloc catalans «Maçana» i afins*, in «*Estudis Romànics*» 1961 (1966), 157-174 (que reprèn en part: *De nouveau à propos des noms de lieu catalans «Maçana», «Maçanes», «Maçanet»*, in «VII Congrés Sc. Onom. Amsterdam 1963», publicat en 1966, on l'autor em fa l'honor de citar-me quatre vegades.
13. BALARI i JOVANY, Notes inèdites, publicades per BADIA i MARGARIT, *op.cit.*- Posteriorment al col·loqui, el Sr. Ramon Amigó i Anglés, em confirma també el seu escepticisme quant a la relació «massana/poma», en presència del topònim pirinenc *Massanellic* (a Tragu-rà), fronterer, i situat a una altitud (2.400) absolutament incompatible amb l'arbre fruiter.
14. No he negat mai un *valor relatiu a les etimologies*. He pesat bé les meves paraules: he recordat simplement que l'etimologia és especulativa, i, per tant, amb probabilitats variades d'encert. Caldria precisar: existeix una recerca genètica, documentada, dels mots, plenament convincent i indiscutible; i unes especulacions més o menys gratuïtes. Són dues metodologies diferents. D'una banda els qui retroben àmpliament documentada la transformació; d'altra banda aquells especialistes que, perquè tres topònims similars d'aspecte pre-romà designen indrets rocosos, imaginin que el mot que els bateja correspon al basc o a l'ibèric i significa «cingle», —amb tantes possibilitats (però no impossibilitat) d'encertar com de guanyar la rifa.
15. E. MOREU-REY, *Grafia d'articles fossilitzats en topònims*, B. 1978.
16. COROMINES, *Toponímia*, II. 84.
17. En el curs del Col·loqui si bé el Sr. Antoni Morell ha reconegut que en la documentació hom troba de vegades «lo Valira», o «lo Balira», i també «la Balira», el Sr. Cònsol d'Ordino, Sr. Albert Pujal, («Gené d'Arans»), la casa del qual es troba a 150 m. del riu, ha sentit a dir a casa sempre «lo riu»; i «la Balira» especialment quan baixa amb molta aigua: «Baixa una Balira com per a moure tres moles». Hom diu també, sense article «Et llançaré a Balira» (E. París).
18. *Diccionari Geogràfic*, p. 79.
19. En un article, ONOMÀSTICA B. I., III, 1981, estableixo comparativament els nivells de riquesa lèxica de tres diccionaris. L'ALCOVER-MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, en 10 volums, triplica el vocabulari del diccionari FABRA i el de la *Gran Enciclopèdia Catalana*.
20. És llargament documentat a Andorra el cognom *Sucarà* i *Sucarana* (v. Apèndix); i hi és anotat també el nom de baptisme *Nadal* (id.).
21. Llista del 903, transcrita per D. Cebrià BARAUT, in *Origen i desenvolupament de la*

senyoria episcopal d'Andorra, 1973; reproduïda per Jaume RIERA, el 1975, en la nadala de Bartomeu Rebés Duran.

22. Proporcions exactes sobre 383 habitants: Pere, 19,32%; Arnal, 13,57%; Guillem, 12,01%; Ramon, 10,18%. Xifres calculades sobre documents publicats per F. VALLS I TABERNER, *Privilegis i Ordinacions de les Valls Pirinenques*, III, Vall d'Andorra, B. 1920, 395-400, de l'Arx. Cap. de La Seu d'Urgell, *Lib. Dotal.*, I, 246, 8; E. MOREU-REY, *Martin, Problème historique et philologique*, in «A.E.M.» VIII, 1972-1973, p. 41.

23. V. *Apèndix*. Llista de cognoms a les escriptures de Sant Julià al segle XVII.

24. V. *Apèndix*. Noms d'homes i de dones a Ordino i Sant Julià, al s. XVII.

25. V. *Apèndix*. Noms i cognoms a Encamp i Canillo entre 1881 i 1927; i noms i cognoms a Andorra, entre 1848 i 1860.

26. Això no vol pas dir ignorar la constància de la immigració: de tot temps han vingut immigrants a establir-se a Andorra. A certes èpoques amb major densitat. Per exemple al segle XVI, la majoria dels vicaris i animers de les parròquies andorranes (com en la resta del país) eren francesos. Malgrat llur pobresa, els documents parroquials donen qualche indicació. Al s. XVII, a St. Julià els *Marca* i els *Lavèrnia* eren francesos. Els *Marsillac* venien d'Adrall, però ho devien ser originàriament. Els antropònims també són una font d'informació. Bé perquè llur forma és forastera (els *Duque*, el XVII a S. Julià; els *Ortis*, els *Laffite*, *Vigo*, *Girau*, al segle passat, etc. Bé perquè són indicadors de procedència: *Cerdanyes*, *Cardona*, *Solsona*, *Picart*, *Pallarès*, *Aristot*, *Castellbò*, *Montellà*, *Torà*, *Rosselló*, *Bigatà* (*Vigatà*), *Claverol*, *Musoll*, *Maranges*, *Tor*, *Pujal*; etc. I potser *Areny*, i d'altres.

27. V. nota final de la llista dels noms i cognoms de 1848 a 1860; *Apèndix*.- V. també la recensió, al capítol Bibliografia, de l'obra *El Consell General*.

28. V. supra la ponència del Sr. Antoni MORELL.

IGNORÀNCIA DELS NOMS I COGNOMS

(Súplica de Mn. Bernardí Baradó al bisbe d'Urgell, l'any 1746.- Document transcrit per Montserrat PALAU en el seu treball inèdit «Noms antics de bateig a les Valls d'Andorra».)

«Molt Iltre. Sr. Visitador, en atenció del decret me deixà lo Iltre Dr Vicari GI en la visita prop pasada de que en lo Lbre dels batismes escrigués noms i cognoms de avis paternos i materns he executat lo de per dit Sr manat pero ab gran treball per aver vingut molts sens saber dits noms y ab gran dificultat dels Padrins he pogut inquirir dits noms y cognoms, quedantme vehement suspita que molts padrins no me hauran informat dels propis noms i cognoms, sino de noms que vulgarment los diuen, reselant que en lo esdevenidor no sia major confusio si no se ofereix la inquisicio de algun o alguns de estos baptismes, per lo que espero de V. R. em donara arreglament ab lo qual deixa lo de ditas relacions sens rastre de confusio; favor que espero de la benignitat de V. R.

Bernardinus Barado Vri Pptuo de St Julia
suplicant»